

Sonkoly Gábor

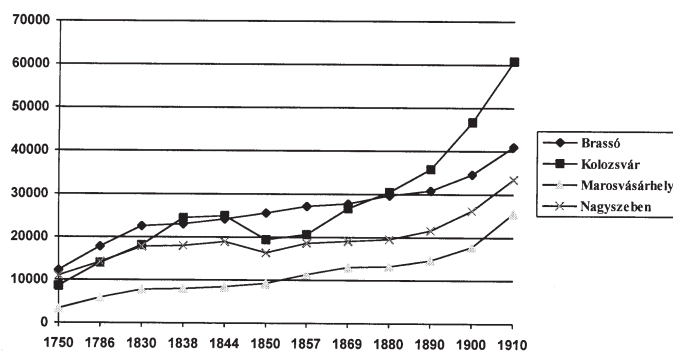
**„...édes Hazánknak ezen első Magyar fővárosa...”
Az átmenet problémái:
Kolozsvár 1790–1848 között**

Az újkori nyugati város történeti irodalmában megfogalmazódó legfontosabb probléma az a változás, melynek során a zárt, kiváltságos város nyitott, a vidékét urbanizálni kész modern várossá válik. Ez a változás több évszázadon keresztül megy végbe, Európa különböző területein eltérő időszakban, illetve ütemben. A változás egyik legfontosabb ágense a központi hatalom, mely a kiváltságok sokfélesége helyett egységes, könnyen átlátható és ellenőrizhető városi adminisztrációt, könnyen behajtható adókat kíván. A központi elvárás természetesen ütközött a városokat irányító kiváltságos polgárság érdekeivel, akik az évszázados szerves fejlődés eredményeképp létrejött belső rendet és saját hatalmukat féltették az egyre erősödő központi befolyástól. A központi hatalom intézményeinek megjelenése ugyanakkor csábító is lehet egy város számára, mivel az gazdag fogyasztóréteget vonz a városba. A központi és helyi hatalom kapcsolata ezért nem írható le pusztán konfliktusként, mint ahogy a kiváltságos polgárok sem pusztán a fejlődés kerékkötői. A helyzet összetettségéből következik, hogy egy egyszerűsítő, külső modell alkalmazása helyett érdekesebb az átmenet problémáira adott helyi megoldásokat vizsgálni. Jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy a XIX. század első felének Kolozsvárját vizsgálva megragadjak néhány olyan fogalmi változást, melyek segítségével megérthetővé válnak az átmenet kihívásaira adott egyéni válaszok.

Kolozsvár, az erdélyi nagyváros

A történeti Erdély városodásának meghatározó jellegzetessége, hogy nem alakul ki egy olyan nagyváros, mely az egész terület regionális központjává válik. Ehelyett az újkor századaiban több, közel egyenlő népességű nagyobb város együttélését figyelhetjük meg, melyek ugyan jóval nagyobbak, mint az erdélyi szinten közép- vagy kisvárosnak minősülő települések, ám interregionális összehasonlításban nem tekinthetők nagyvárosnak.¹ A XVIII. századi népességi adatok alapján három nagyváros (Brassó, Nagyszeben, Kolozsvár) dominanciája érvényesül, ami a XIX. század közepére kiegészül a székelyek „fővárosával”, Marosvásárhellyel. Az erdélyi nagyvárosok XIX. század közepére kialakuló köre napjainkig sem módosul. A legutóbbi romániai népszámlálás eredményei alapján változatlan elrendeződést figyelhetünk meg: e négy település továbbra is jóval népesebb a többi városnál.²

A XIX. század első felében ugyanakkor átrendeződést látunk a négy nagyváros sorrendjében. A két szász nagyváros, Brassó és Nagyszeben a XVIII. század során egyértelmű elsőségének az 1830-as évekre véget vet Kolozsvár dinamikus fejlődése. (1. ábra) Az első alkalommal 1838-ban bizonyul Kolozsvár Erdély legnagyobb városának. Elsőségét valószínűleg meg is tartaná az 1850-es években is, ám az 1848–49-es szabadságharc és főleg a rákövetkező megtorlás hatására Kolozsvár sokkal jelentősebb emberveszteséget volt kénytelen elkönyvelni, mint a szász nagyvárosok. A város fővárosi rangját is elveszti, a kormányt visszahelyezik Nagyszebenbe 1850-ben. Ennek ellenére az 1850-es évek második felétől újra dinamikus fejlődésnek indul a város, aminek köszönhetően az 1880-as népszámlálás adatai szerint megint az élen találjuk, és napjainkban is a történeti Erdély legnagyobb városa.

1. ábra. A legnagyobb erdélyi városok népessége 1750-1910 között

A városhierarchia demográfiai szempontú átrendeződése utal a városok szerepének változásaira. Beluszky Pál az 1910-es adatok alapján készült városhierarchia elemzése szerint³ Kolozsvár – immár az egész Magyarországot tekintve – a városhierarchia harmadik legjelentősebb tagja messze maga mögött hagyva Brassót (14.), Nagyszebet (17.) és Marosvásárhelyt (23.). Kolozsvár a regionális központok közé emelkedett két és félmillió fős potenciális, egy millió fős tényleges hinterlanddal. Viriliseinek 85%-a értelmiségi, ami egyedülállóan magas érték a magyarországi városok között. Budapest után az ország legfontosabb szellemi és kulturális központja, gazdasági központi szerepe ugyanakkor korántsem ennyire jelentős. Kapcsolata Dél-Erdéllyel a vasút kiépülésével tovább lazul, mivel a Királyhágón túli területekhez Erdély egy északi (ez 1870-ben éri el Kolozsvárt) és egy déli (ez pedig 1868-ban éri el Gyulafehérvárt) vonallal kapcsolódik.⁴ Míg Kolozsvár Észak-Erdély megfellebbezhetetlen központjának tűnik, Dél-Erdélyben a két száz nagyváros vetekszik az elsőségért, bár Beluszky Pál nem tekinti ezeket a városokat regionális központoknak. Kolozsvár tehát az Erdélyi Fejedelemség megszűnése után regionális központ marad, amit mindenekelőtt kulturális szerepének köszönhet, melyet társadalmi összetétele is mutat.

Feltételezzük, hogy a sikeres politikai-kulturális központ modelljének kialakulása arra az időszakra esik, amikor a város az Erdélyi Nagyfejedelemségben központi szerepre tesz szert, azaz a XIX. század első felére. Ebben a korszakban végig megfigyelhető egy erős rivalitás Kolozsvár és Nagyszeben, kisebb mértékben Kolozsvár és Marosvásárhely között. Mindhárom városban találunk központi szerveket, ám egyik városnak sem sikerül egyszerre megszerezni a Kormányzók, a Királyi Tábla, a Kincstartóság, a Katonai Főparancsnokság és az országgyűlés székhelyének jogát.

A központért folytatott küzdelem legjelentősebb állomása II. Lipót 1790-es döntése, mely szerint Kolozsvárra hívja össze az országgyűlést, és egyben ide helyezi a királyi kormányzók és kincstartókat.⁵ Ezzel a lépéssel Kolozsvár előnyt szerez Nagyszebenhez képest, és bár I. Ferenc 1797-ben visszahelyezte Nagyszebenbe a kincstartókat,⁶ a város előnyét 1849-ig meg is tartotta. Kolozsvár „Erdély fővárosa” maradt.

A nyíló város modellje

A XVIII-XIX. század fordulójától egyre erőteljesebben növekvő erdélyi nagyvárosok megmaradnak kiváltságos városoknak, melyek – Erdély a Habsburg Birodalmon belüli periférikus helyzete és hagyományos belső megosztottsága alapján – leginkább a Mack Walker által *inkubátorként* jellemzett német birodalmi városhoz (*Heimatstadt, home town*) hasonlítanak.⁷ Az inkubátor-város eltér mind a középkori elődjétől, mind iparosodó utódjától, Walker szerint az 1648–1848 közötti két évszázad jellegzetes várostípusa a Német-Római Birodalom Poroszország és Ausztria közé eső részén. Az itt lakó kiváltságos *Bürger* nevezi Wilhelm Heinrich Riehl bigottnak, mivel mindent elvet, ami modern, ami a központi hatalomtól jön, ami megzavarná a stabilitást.⁸ Hasonlóképp írja le Szekfű Gyula a kortárs szász polgárt, amikor „teljességgel nyárs-polgárisodó szász városokról”⁹ beszél.

Ezzel szemben Walker történeti szükségszerűségnek tartja a *home townok* kialakulását, és működését: „A rendszer rugalmassága abban rejlett, hogy képes volt az államhatalom beavatkozását az alatt a küszöbérték alatt tartani, amelynél nagyobb hatás már felborította volna a rendszer egyensúlyát. Egyéni akaratokat állított szolgálatába úgy, hogy azok lerontsák egymást.”¹⁰ A városok gazdasága megpróbált a lehető legjobban függetlenedni a piaci viszonyoktól, mivel azok lehetőséget teremtettek volna a külső beavatkozásra. Ez persze korántsem jelenti azt, hogy a *home town* gazdasági berendezkedése kezdetleges lett volna, csak akkor látszik annak, ha a nagy tételben termelő manufaktúraiparral és a távolsági kereskedelemmel hasonlítják össze. A maga szintjén egy igen kifinomult, magasan szervezett önellátásra berendezkedett gazdasági szerveződésről van itt szó, melyet a(z egyre) szigorú(bb) céhszabályok biztosítottak. A *home town* nem a vidék és a város folytonosságának félútján fekszik, hanem mindkettőtől eltérő entitás. E középvárosokban a legnagyobb a helyben születettek aránya, tehát itt a leginkább állandó a népesség. A *home town* polgára mindenesetre ellenzi a beköltözést, és mindent el is követ ellene, hiszen a nagy népességnövekedés otthonát, *individualisierter Landj*át teheti tönkre. Walker véleménye szerint a *home town* mérete 750 és 10 000 fő között helyezkedik el, legfeljebb 15 000 fő lehet. Ennél nagyobb város már más módon szerveződik meg. Az 1860-as évekig négy erdélyi város éri el, illetve lépi túl a 10 000-es lakosságszámot, valószínűleg mind a négy átéli a változásból adódó konfliktusokat. (1. ábra)

Ha elfogadjuk Walker hipotézisét, akkor egy új városi rend kialakításának korszaka Brassóban a XVIII. század második harmadában, Nagyszebenben a század utolsó harmadában, Kolozsvárott pedig az 1780-as és az 1830-as évek között történhetett meg. Tehát épp akkor, amikor Kolozsvár társadalmán megfigyelhetővé válnak a fővárossá válás eredményei. Ezeket az évtizedeket tekinthetjük az adott város szempontjából a *zárt városból nyitott városba* való átmenet időszakának. Hangsúlyoznom kell, hogy a fejezetcím-

ben *nyíló város* kifejezése itt azt az elméleti feltevést takarja, mely szerint elemzésünkben nem a zárt/nyitott város közötti dichotómiára tesszük a hangsúlyt, hanem arra a változásra, amikor a többségében a zárt (kiváltságos) város ideáltípusához tartozó jellegzetességekkel bíró városban fokozatosan a nyitott városi elemek kerülnek többségbe.

„A város területén a polgár a jogok birtokosa. Övé az aktív és passzív választói jog. Élvezi a vámmentességet és egyéb szabadságokat, szabadon végrendelkezik, kereskedik ... csak bírója előtt tartozik megjelenni, gazdálkodhatik saját birtokán.”¹¹ Csizmadia Andor a középkori magyar polgárra vonatkozó leírását alkalmazhatjuk korszakunk erdélyi polgárának ideáltípusára. A felsorolt jogok ugyanis a privilégiumokok szerint változatlanul érvényben voltak. A polgár meghatározása szempontjából az *Eigentum*, a birtok volt a döntő. Ez a birtok azonban nem csak házat vagy földet jelentett, hanem a társadalmi ént, a polgár azonosságtudatát is meghatározta, mivel ez jelentette számára a közösséghez való tartozást. Idegennek nem lehetett *Eigentuma* a városban, a konfliktus akkor kezdődött, amikor idegen birtokosok, nemesek, kereskedők jelentek meg és birtokhoz jutottak. Attól a pillanattól kezdve ugyanis, amikor nagyobb tömegben kezdtek nem polgári elemek birtokhoz jutni, mind a birtok, mind az általa meghatározott (városi) polgár fogalma változni kezdett.

Az újkori város, és különösen a zárt város Mack Walker által *home town*ként¹² leírt változata minden politikai, művelődési stb. megnyilvánulásában önnön különlegességét hangsúlyozza, ezért nehéz nagyobb kategóriába sorolni. A nyíló város modelljét úgy kell megalkotni, hogy a városok eltérő jellege is megjelenjen benne. A korszak Kolozsvárára véleményem szerint alkalmazható a nyíló város dinamikus modellje, kiemelve azt, hogy ez a folyamat több évtizeden keresztül tartott, és nem feltétlenül esett egybe az általam választott időhatárokkal.

Belső konfliktusok

Kevesbé látványos, ám a város szempontjából igen fontos esemény történt Kolozsvár közigazgatásában a fővárossá válás évében. Ezt az eseményt a városi Tanács a kormányhoz benyújtott felirata a következő módon írta le: „... némely, a városban nemrég letelepedett s újításokra hajlandó polgárok kezdettek, akik pedig még polgári esküt sem tettek, s a város dolgaihoz közük sem lehetne. Ezek a száz-férfiak némely tagjait felindítván ... a városi Tanács és hatóság nyilvános állása és tekintélye ellen alattomban gyűléseket kezdettek tartani, s oly dolgokat forraltak, melyek a felsőségre és közzolgálatra nézve ártalmasok s a közcsendességet is megzavarhatják;”¹³ kérték ezért a kormányt, hogy ha a (tanácsi) engedély nélkül ülésezők feliratot intéznének a kormányhoz azt a Tanáccsal tudassa, illetve tiltsa el őket a tiltott gyűlésektől. A város elsőszámú testülete tehát belső ellenzékre talált a frissen újjászerveződő Közönség¹⁴ személyében.

A kiváltságos polgárság intézményei közötti konfliktus nem egyedülálló a város történetében. Mégis azért érdemes az 1790-es évtizedet kiindulópontnak venni, mert az említett, a város szempontjából kiemelkedő jelentőségű politikai események mellett a II. József uralkodása utáni időszak, „a XVIII. század vége, a XIX. század első, reformokat megelőző évtizedei, a hadi konjunktúra s a pangó, sőt válságos és ínséges XIX. századi századelő a feudális kornak utolsó nagyobb *formakereső* periódusa.”¹⁵

Ez a formakeresés nem más, mint a konvenciók megtartásának kísérlete folyamatos kompromisszumokon keresztül, melynek során a társadalmi érdekcsoportok a gyakorlatban alkalmazzák a közösen elfogadott normákat. A város politikai vezetése nagy rugalmassággal kezelte a Kolozsvár új helyzetéből adódó kihívásokat. A Walker által is említett „körkörös logika”¹⁶ az államhatalom beavatkozásának leszorítására nagyszerűen működött a stabilitás belső és külső fenyegetőivel szemben.

Az 1790-es változásoktól kezdve egyre több fogyasztó jelent meg a városban, hiszen az országgyűlésen jelenlévő és a kormányhivatalokban dolgozó, illetve ügyintéző réteg Erdély leggazdagabbjaiból került ki, és így a helyi polgárság is gazdagodott. Ezzel a politikai sikerrel azonban veszélybe került a város kiváltságos, tanácsi felügyelet alatt működő kerete. A városban addig érvényes normák természetes módon megkérdőjeleződtek, a Tanácsnak (a kiváltságos polgárságnak) napra készen kellett a meg-megújuló kihívásokra reagálnia úgy, hogy Kolozsvár politikai-adminisztratív központi szerepét is fenntartsa a többi város rivalitásával szemben. E kettős feladatnak sikerrel megfelelt a Tanács.¹⁷ Kutatásunk tárgya éppen ennek a túlélésnek a mechanizmusa a korszak tanácsi és közönségi jegyzőkönyvei alapján.¹⁸ A jegyzőkönyvek anyaga mára sajnos jelentős károsodásokat szenvedett, ám így is hatalmas mennyiségű és rendkívül szétágazó témákat felölelő forrásról van szó. Problematikánk vizsgálatához ezért kénytelenek voltunk leszűkíteni a város igazgatása során előforduló ügyeknek a körét.

A város lakosságát a helyi politikai-társadalmi (=rendi) vezetés szempontjából osztottuk csoportokra. A városlakók első megosztó vonala így a hatalomban résztvevő (választó és választható) polgárság és a városi vezetésből kimaradó többiek, „nem polgárok” között húzódik. A nem polgárokat a tanácsi jegyzőkönyvek iratai és az összeírások társadalmi kategóriái alapján további két csoportra osztottuk: a zárt város belső hierarchiáját nem veszélyeztető, abba integrálódott „nem idegenekre” (zsellér, vándorló, cigány) és a belső rendet nem tisztelő „idegenekre” (nemes, zsidó, katona), akik állandó problémaként szerepelnek a jegyzőkönyvekben. A nem polgári kiváltságú városlakók két csoportja közötti megkülönböztetést a Tanács és a Közgyűlés iratai alapján tettük meg. Természetesen a személyektől és a helyzettől függően változott, hogy kit tekintettek idegennek. A kutatás szempontjából azonban éppen az a fontos, valakit milyen indoklással tekinthettek kívülállónak, mivel az időben eltérő érvelések segítségével kibonthatjuk a konvenciók változását.

Az idegenek örök problémát jelentettek a városi Tanács számára. 1831-ben a Kormány jelentést kér a a bűnözéssel kapcsolatban.¹⁹ Az első számú bűnelkövetők a „kártyázásból élők”, akik között megtaláljuk mindazokat, akik a városra veszélyt jelentenek: „... akik kártyázásból szerzik kenyerüket, a volt *katonatiszt* Müller és a *görög* Jenátys ... a mindenütt felbukkanó kártyásokat nem említve van még két kártyás – Egyed Farkas és Veress Lajos – *nemesi praerogativa* alatt üzik csalárd, és számtalan, egyébként jól indult, de általuk megvesztegetett ifjakat megkárosító mesterségüket”. A probléma eredete a fővárosi szereppel együttjáró intézetek megtelepedése, hiszen a görög „az Igazgatótanács előtt álló perének láttatására vár”, tehát a központi szervek vonzzák az idegen elemeket, akik nem tartoznak a hagyományos értelemben vett városhoz, hiszen a Tanács „maga hatalmából sem megbüntetni, sem innen elutasíttatni nem bátorkodik” őket. Az idegenek esetében tehát élesen elhatárolódik a kiváltságos város (polgárok és nem idegenek feletti joghatóság) és a főváros területe (idegenek).

Az idegenek ellen való vád szinte mindig az erkölcstelenség, a fiatalok megrontása, tehát egy új norma terjesztése a városon belül. A polgárok és az idegenek normája is együtt jár egyfajta toleranciával, melyek jellegükben jelentősen eltérnek. Az „idegenek” fővárosi toleranciája dinamikus, a befogadáson alapul, hiszen ezzel indokolhatják saját letelepedésüket a városban. A kiváltságos polgárság toleranciája ugyanakkor statikus, a fennálló rend stabilitását szolgálja.²⁰ Az első a vallásszabadsághoz vezethet, míg a második a bevett vallások kiváltságos jellegét biztosítja. A kolozsvári Tanácsban, a tisztviselő és bíróválasztásnál szigorúan érvényesült a négy bevett vallás paritásos elve. A polgárságot megosztó felekezeti különbség korszakunkban végig meghatározó maradt, a város különlegességét jelentette, így rendi létének egyik alappillére volt. Bármely megsértése a Tanács szankcióit vonta maga után. A központi hatalom XVIII. századi intézkedéseinek hatására a katolikusok száma növekedett a Tanácson belül. Az 1790-es kiváltságrendezés során a városban többségben lévő reformátusok arányo-

san több helyet kértek és kaptak a tanácsstagok között.²¹ A zsidóság megjelenése egyértelmű veszélyt jelentett nemcsak a polgárság kereskedelmére, hanem a felekezeti egyensúlyra, ezért egységesen léptek fel ellene. A felekezeti különbségek normája meghatározó maradt korszakunkban.

Ezt bizonyítja Biassini Kajetán olasz vállalkozó halottasszeke-rének esete. Biassini postakocsi-szolgálatot, vendégfogadót és kávéházat létesített Kolozsvárott az 1820-as és 30-as évek fordulóján.²² Szolgáltatásai közé tartozott a halottak végtisztességének megszervezése. 1831. márciusában Valther János tanácsos bepanaszolta a Tanácsnál Biassinit, amiért a lutheránusok számára fenntartott halottasszekérrel vitt ki egy református – tehát szintén protestáns – halottat a temetőbe.²³ Valther kérte a szekér lutheránusok számára való fenntartását. A felekezetek közötti különbségek normát határoztak meg, melyet valószínűleg nehezen értett meg egy idegen, különösen külföldi, akinek nem volt ismerős a négy „bevett vallás” rendszere.

A város politikai vezetése korszakunk elejétől kezdve tehát számos érdekcsoport egységeként értelmezhető. A Közönség pedig épp rendzavaró tettekkel hívta ki a Tanács ellenkezését, azaz itt is új norma fogalmazódott meg.

A Tanácsnak az egyensúlyt biztosító mechanizmusát két konfliktuson keresztül lehet szemléltetni. Az első a Tanács és az „idegenek” között, a második a Tanács és a Közönség között feszül. Mindhárom szereplő állandó kapcsolatban áll a központi hatalmat megtestesítő, szintén kolozsvári illetőségű kormányzóval. A kormányzóval, és adott esetben az Udvarral való levelezés folytonos referenciát biztosít az adott témában, és a szereplők politikai jártasságát feltételezi, hiszen jól kellett ismerniük az aktuális udvari eszméket és viszonyokat ahhoz, hogy számukra kedvező döntést érjenek el a hatalomnál. Két konvenció megkérdőjeleződését mutatják a konfliktusok. Az első magát a várost érinti. A nemzeti-állami központ szerepében mutatkozó erdélyi főváros hiatalos képviselőjének tekinthető-e a kiváltságos polgárok grémiuma,

a Tanács? Egyszerűbben: kié a város? Természetes válasz: a *polgárságé*. Itt jelentkezik a második konvencióval kapcsolatos kétely: ki számít polgárnak? Mint majd tapasztaljuk a válaszok különbözőek, sokszor ugyanattól a szereplőtől is eltérő választ kapunk az idő és a helyzet függvényében: „mindenki egyszerre több társadalmi pozícióval bír”.²⁴

Vessünk egy pillantást Kolozsvár társadalmi megoszlására vizsgálatunk kezdetének évében.²⁵ Az adóköteles családok döntő része polgár (60%) a fennmaradó rész pedig „nem idegen” (37%). Rendi szempontból „problémás” rétegnek tekinthetjük a nemeseket és mágnásokat, akik épp kolozsvári illetőségük miatt kerültek be az adóösszeírásba. Arányuk ellenére valószínűleg már ekkor jelentős szerepet játszanak a város életében, számuk (70 család) jóval meghaladja a Nagyszebenben (12 család) és kevéssé a Marosvásárhelyen (46 család) élők számát. Más városban nemeseket nem mutattak ki.²⁶ A nemesek betelepülése tehát jóval 1790 előtt megkezdődött, mégis a vizsgált korszakban végig a polgárok domináltak a város társadalmában. Az arányok változásának üteme valószínűleg felgyorsult azzal, hogy a nemesek most már magukéknak érezhették a várost.

A vizsgált korszak végének városi társadalmát az 1857-es népszámlálás adatai alapján próbáltuk összevetni a XVIII. század végi állapottal. Ekkorra a „polgár(i)” nyilvánvalóan fontos jelentésváltozáson ment át. A „polgári”-nak tekintett népesség a felnőtt férfiak felét, a szolgákkal kiegészített „városias” lakosság pedig a városlakók kétharmadát teszi ki, ami véleményem szerint egy tagolt, városias népességre utal, annál is inkább, hogy itt már egy több mint húszeszes népességkoncentrációról van szó. A XVIII. század végén és a XIX. század közepén polgárinak számító lakosság tehát mindkét időpontban meghatározó volt a városban. A két összeírás között azonban több mint hatvan év telt el, amely átformálta a fogalom tartalmát.

A fővárossá válás belső és külső riválisokat jelentett a Tanácsnak. A belső riválisok új, sokszor nemzeti *intézményeikkel* jelezték

letelepedési szándékukat. Már említettük a rendbontó *idegenek* jelentkezését. A külső riválisok magát a várost támadták maguknak követelve a *politikai székhelyből* származó hasznot. A fővárossá válás három fenti jelensége magában foglalja az etnikai-kulturális nemzetiséghez való tartozás megjelenését a vitákban. Annyit előrebocsáthatunk, hogy a helyzet döntötte el, hogy például *német-ellenes* volt-e egy megnyilvánulás, vagy a *szász rendi státuszt* támadta. A kétféle érvelés párhuzamosan van jelen a vitákban, a rendi jellegű meghatározóbb, hiszen a politikai-hatalmi keretknél ez a meghatározó. A kolozsvári polgárok nemzetiségét a XVIII. század végén a helyzet szabja meg. II. József 1785-ös, a város kiváltságát amúgy is sértő német nyelvrendeletére válaszul a Tanács elmondja, hogy a tanácsnokok és tisztviselők nem beszélnek ezt a nehéz nyelvet, és legalább két év haladékot kérnek, hogy azt megtanulhassák.²⁷ A Tanács 1790-ben az erdélyi magyarság „hagyományos jogának” visszaállítását látta a főváros Kolozsvárra helyezésében.²⁸ 1797-ben viszont, amikor kolozsvári követség ment I. Ferenc császárhoz azért, hogy a kincstár Nagyszebenbe helyezését megakadályozza, a következő párbeszéd zajlott le a császár és a követek között a tanácsi jegyzőkönyv szerint: – „Ti mind a hárman németek vagytok ... én pedig azt értettem, hogy Kolozsváratt mind magyarok vannak.” – „Ebből kitetszik ... hogy rosszul van felséged értesítve. Sok németek laknak ottan.” – „Azt nem tudtam ...”.²⁹ Az adott érdektől függően a polgárok tehát váltogatták nemzetiségüket. Tehették, hiszen egy szász-magyar kettős hagyomány kompromisszumát őrizte a privilégiumuk.

A város mint joghatóság: a statútum-vita

A statútum-vita a központi hatalom azon rendelkezésének következtében robbant ki, mellyel azt akarták elérni, hogy a városi alkotmányok egységessé, könnyen kezelhetővé és az „idő mostani szelidebb állapota” szerint valóvá váljanak. A Magyar Országos Levéltárban őrzött anyag³⁰ és a kolozsvári tanácsi jegyzőkönyvek

alapján a vita az 1821-es rendelet után kezdődött, és megoldással – legalábbis a központi hatalom elvárásai szerint – nem járt. A hosszú, számunkra talán értelmetlennek tűnő vita a polgárok mindennapi életére valószínűleg kevés hatással volt. A különböző javaslatok és a mögöttük álló személyek azonban a polgárság, a városi joghatóság és a város mint tér korszakunkban párhuzamosan jelenlévő interpretációit vonultatják fel.

A Tanács és a Választott Közönség között feszülő ellentét természetesen nem csak korszakunk Kolozsvárát jellemzi. Kajtár István véleménye az, hogy az ilyen jellegű konfliktus általánosnak tekinthető a korszak magyarországi városaiban is. Megfogalmazása szerint: „a XIX. század elejére... a város belső életét különböző érdekcsoportok rúgták fel, s ennek a választott község és a tanács kicsinyes, feljelentésekkel tarkított küzdelme adott keretet”.³¹ Kolozsvár történetében sem ez az első időszak, amikor a polgárságot megosztó ellentétek a Tanács feltétlen hatalmát megkérdőjelező másik grémiumot meg- vagy újjászervezik azzal a céllal, hogy a testület Tanács feletti ellenőrzési jogát érvényesítsék. A XIV. és XV. század fordulóján például a városban a hagyományosan befolyásos nemzetségek helyére új, nagykereskedő patriciátus lépett, mely német nemzetiségű.³² A magyar és a német patriciusok közötti harc egy fél évszázadon keresztül mérgezte a város életét, míg végül 1458-ban a két tábor küldöttei a központi hatalomhoz fordultak. Szilágyi Mihály kormányzó a Budán már bevált választási rendszert vezettette be, mely szerint a lemondó Tanács kijelöl egy száz tagú testületet – 50 magyar és 50 szász polgárt –, amely egyik évben magyar a másikban szász bírát választ, valamint hat magyar és hat szász esküdtet.³³

A Közönség tehát létrejöttétől kezdve a polgárságot megosztó konfliktusok megfogalmazására és kezelésére szolgált. Ezt a szerepét három évtizeddel a budai rendszer átvétele után újból eljátszhatta. Ezúttal nem egy nemzetiségi ellentét feloldása volt a cél, hanem a feltörekvő kézműves réteg hatalmi ambícióinak részleges kielégítése.³⁴ Az intézményrendszer rugalmasságát biztosította az

esküdt polgárok testülete, mivel a tagok nagy száma lehetővé tette a kiváltságos, de új normákkal érkező polgárok integrálását. A XVI. századi prosperitás alatt³⁵ például a Közönségnél jelent meg először a bevett vallások paritásos alapú képviselője. A XVII. század során a fennálló rendet azok a nemesek kérdőjelezték meg, akik nem voltak hajlandók lemondani nemesi rendi állásukról, mégis be szándékoztak települni a városba. Erre végül 1666-tól kezdve nyílt alkalmuk, ekkor ugyanis – a Várad eleste miatti rendkívüli állapotra hivatkozva – a nemesség a Kolozsvárott üléselő országgyűlést kihasználva „nemes várossá” nyilvánította a várost és Kolozs vármegye főispánja alá rendelte.³⁶ Külső veszélyeztetettség esetén a polgárság testületei egységfrontot alkottak, így az elvesztett szabadságot is sikerült visszaszerezniük. A város rendi szabadságát I. Lipót is garantálta – a többi erdélyi privilégiummal együtt – 1691-ben, amikor a Nagyfejedelemség integrálódott a Habsburg Birodalomba.³⁷

A város különállása, azaz a rendi város léte elleni újabb támadás II. József alatt éri a várost, ám az 1790/91-es privilegiumrende-zéssel az eredeti állapot ismét visszaáll. Korszakunkban a Közön-ség végig igen aktív, sőt megpróbálja az egyébként meghatározó szereppel bíró Tanácsot maga alá gyűrni, végrehajtó intézményévé tenni. A belső hatalmi harc már korábban is szolgált erre példával Kolozsvár történetében. Az 1790-es évektől meginduló összetűzé-sekben azonban az az újszerű, hogy egy olyan időszakban történik, amikor a kiváltságos polgárság legnagyobb összefogására lenne szükség a normarendszer fenntartására. A polgárság ugyanakkor korántsem tűnik egységesnek, az elégedetlenkedők eszméiket kí-vülről hozzák.

A Tanács és a Közönség számtalan ügyben volt ellentétes véleményen, ám igazi összetűzésre szinte sohasem került sor, mindig találtak módot a kompromisszumos megoldásra. A közös vélemény elérése persze nem feltétlenül volt gyors, sokszor évekig is eltarthatott, de a halogatás és a mellőzés bevett szokás volt a kor közigazgatásában. A most következő statútum-vita szintén

kompromisszummal végződött: majdnem minden maradt a régi-ben. A statútumba még a viták során elért módosítások sem kerültek be. Maga a vita azonban jó alkalmat adott arra, hogy az új polgárok közelebb kerüljenek a hatalomhoz azzal, hogy véleményüket politikai formába öntik és a Kormánnyal is tudatják. A vitában az elért eredményeknél sokkal fontosabb a retorika változása.

A konfliktus tanulságai

„A szabad királyi városok (...), nemkülönben a saját céhükben és maguk között a kereskedők, kalmárok, szabók (...) más mesteremberek is a fejedelem megegyezésének hozzájárulásával statútumokat hozhatnak. (...) De ezek (...) csakis közöttük állnak meg és maradnak erőben.”³⁸ A Hármaskönyv ezen paragrafusára hivatkoznak a Tanács és a Közönség együttes döntése után a kolozsvári polgárok válaszként 1830-ban az uralkodó nyolc évvel korábbi leiratára. Ekkor még egységes véleményük szerint saját hatáskörükben nem kényszeríthetők jogrendjük megváltoztatására. Az Udvar nem vár újabb nyolc évet a válasszal, hamarosan utasítja őket, hogy a „kor szelídebb szelleméhez” idomítsák a város alkotmányát, valóságos változtatást nem kell tenniük. A leiratból kitűnik, hogy a törvényhatósági alkotmányok összehangolását, egységesítését kívánják Bécsben elérni. Ezzel valójában a statútum lényegét támadják, hiszen az éppen különlegességének köszönhetően a kolozsvári kiváltságos polgárság szabadságának letéteményese.

Kolozsvár jellegzetessége éppen abban állt, hogy a kiváltságos polgárok érdekcsoportjai évszázadok alatt létrehoztak egy, a helyi különlegességekből adódó szokásjogokat kodifikáló alkotmányt, mely csak a közösség teljes jogú tagjaira vonatkozott, megkülönböztetve őket azoktól, akik a városban éltek ugyan, de más felettes joghatóságok alá tartoztak. Természeténél fogva a különböző városok statútumai szerkezetüket tekintve igen eltérőek voltak, hiszen a helyi viszonyok alakították ki. A statútumok funkcionálisan

azonban ugyanazt a szerepet látták el: elválasztották a közösség ugyanolyan jogú tagjait a többiektől, és az előbbieket életének keretét megszabták. A statútumok szerkezeti különbözősége azért volt fontos letéteményese a közösség szabadságának korszakunkban, mert a reformokat erőtető központi adminisztráció épp a szerkezetazonosság elvén működött, és nem a funkciók koordinálását próbálta összehangolni.³⁹ Mivel a Közösségnek éppúgy létkérdés volt a statútum érintetlensége, mint a Tanács számára, meglepő, hogy az 1820-as évek stratégiájával szemben 1832-33-ban a Tanács látszatreformjaival szemben radikálisabb változtatásokat javasolnak, és ezek megvalósítása érdekében még a Kormánytól is hajlandóak bepanaszolni a Tanácsot.

Mind a Tanács, mind a Közönség elkészíti a maga vázlatát, és ezeket együtt küldik fel, hogy a Kormány döntsön, melyik felel meg inkább elvárásainak. A Kormány – bár a Közönség által elfogadott változatot a császár akaratával és a „hazai törvényekkel inkább megegyezőnek” találta – a Tanács változatát támogatta, mivel a Közönség által javasolt tervezetet nem az egész testület, hanem csak néhány – minden bizonnyal Gyergyai Ferenc vezetésével – hangoskodó ügyvéd szavaztatta meg. Az új statútum egyeztető tárgyalásokra leküldetett, ám 1848-ig a város alkotmánya lényegében nem módosult.

A Tanács a Közönség tervezetének huszonhárom cikkelyét bírálta. A kormányleirat nyomán, az 1839/40-es egyeztetés után tizennégy esetben az eredeti, a Tanács által is javasolt állapotot hagyták meg, nyolc pontban a Közönség újításait vezették be, míg két esetben kompromisszum született. Az egyik ilyen vitás kérdés fontosságának az érzékeltetésére szeretném idézni az I. rész II. szakaszának 6. pontját. A Közönség ugyanis 4 forintnál többet nem akart rendelni a városszolgának valaki elfogásáért, míg a Tanács a hagyományokra hivatkozva ragaszkodott a 6 forintos összeghez. Végül megszületett a kompromisszum: a díjat 5 forintban határozták meg. Felvetődhet a kérdés: nem pusztán a központi hatalom figyelemelterelésére szervezett látszatkonfliktusról van-e itt szó?

A módosítások az ügyrendmenet felgyorsítását, az örökösödés egyes pontjainak változtatását, a Tanács szerepének csökkentését és az országos törvények nagyobb körű alkalmazását célozták. A legnagyobb vita a bírói pecsét megtartása körül zajlott. A Közönség a bírói letiltás helyett az országosan elterjedt repulsio (ellenállás) mellett állt ki – sikertelenül.⁴⁰

A Közönség tervezetében ezzel szemben fel akart minden polgárt arra hatalmazni, hogy „akár itten lakó, akár idegen zálogtalan adásának vagyonát, pénzét” egy szolgabíró vagy tanácsbeli esküdt által betiltathassa. Itt tehát két, egymással ellentétes elv ütközik. A Tanács szerint a várost jogi hatásköre határozza meg, ezért az nem más, mint a polgárok közössége, az idegenek – még ha ott is tartózkodnának – nem tartoznak bele. A Közönség javaslata azt az elvet önti jogi formába, mely szerint a városban illetékes, hiteles személyei által képviselt felettes joghatóság mindenre kiterjed, aki a város területén él, tehát ezzel más rendi státuszú elemeket is inkorporál a városba.

A Közönséget a Tanács ellen buzdító, és a kormány által rendbontó viselkedése miatt elmarasztalt Gyergyai Ferenc ügyvéd minden bizonnyal alapvető szerepet játszott abban, hogy a fenti elvet elfogadható jogi formába öntsék. Gyergyai unitárius volt, abból a közösségből jött tehát, mely egyenrangú volt a többi felekezettel, de kis számaránya miatt a rendi képviseleti fórumokon háttérbe szorult, és épp korszakunkban radikalizálódni kezdett.

A statútum-vita éveiben folytak az 1834-re Kolozsvárra meghirdetett országgyűlés képviselői választásai, ahova – az ekkor már tanácsstag – Gyergyai is jelöltette magát. A Tanács és a Közönség együttes ülésén pedig nagy többséggel meg is választották Pataki Mihály főbíró kifogásai ellenére. A főbíró legfontosabb ellenérve az volt, hogy Gyergyainak nincs birtoka, tehát nem választható. Erre Gyergyai az egybegyűltek nagy meglepődésére kijelentette, hogy „ámbar más birtoktalan tanácsbeli is van, ő mihelyt a Tanács és az Esküdt Közönség kimutatja, hogy mennyivel kell bírni a

senatornak és követnek, mindjárt ki fog annyit mutatni”.⁴¹ Ebben az esetben nemcsak választási csatározásról van szó, hanem egy igen fontos fogalom értelmezési különbségéről Pataki és Gyergyai között. Pataki minden bizonnyal a birtokot a zárt városok közösségéhez való tartozást biztosító *Eigentum* értelmében használja, ami nyilvánvaló gazdasági értékén túl annak társadalmi értékére is utal. Mivel a közösség, a birtok és ezáltal a birtoka által a közösséghez tartozó polgár fogalma is problematikusává válik korszakunkban, Gyergyainak csak szónoki képességeire kell hagyatkoznia ahhoz, hogy elfogadtassa a tulajdon modern, általunk is használt értelmét. Az idézett képviselőválasztás egyébként abban az évben zajlik, amikor Kolozsvár egy másik unitárius polgára, Bölöni Farkas Sándor megjelenteti *Utazás Északamerikában* című, igen nagy sikerű útirajzát.⁴² Az országgyűlésen és a kolozsvári szalonokban pedig Wesselényi Miklósnak, a nemzeti-nemesi intézmények egyik fontos elterjesztőjének eszméi terjednek.

A két 1834-es képviselő megválasztása két újítást hozott: egy birtoktalant és egy nem tanácsi képviselőt választottak meg. Ez utóbbi újítás a Közönség hosszú, a hatalomból mind nagyobb részt kívánó mozgalmának az egyik fontos állomása volt. A Közönség csak 1800-ban érte el, hogy a Tanács nélkül tarthatta gyűléseit.⁴³ Az 1800-as évek szabályzatai még arról szólnak, hogy a Közönség gyűléseit rendszeressé, szervezetté tegyék, eltiltva a hangoskodást, a tárgyalások alatti mászkálást, megkövetelve az „alkalomhoz illő ruhát”. Az 1830-as évekre a közgyűlés rendszeres, olajozottan működő szervezetnek tűnik, mely szívesen használja a radikális eszméket, ha azokkal a Tanács hatalmát gyengítheti. A Tanács szűk, nyilvánvalóan korrump vezetésével szemben a Közönség az egyre karakteresebben körvonalazódó polgári közvéleményt képviseli. Ebben az esetben a polgári jelző még mindig a kiváltságos közösség tagjait jelenti, akik azonban tisztában vannak azzal, hogy a fogalom több értelemben használható. Az 1834-es követutasításban a Közönség az uralkodó által előterjesztett programpontokat teljesen mellőzve a társadalmi szerződés elvére hivatkozva kéri

számon az udvaron a három nemzet és a négy bevett vallás jogainak megsértését, melyek a kolozsvári polgár szemével nézve a következők:

„1. A Lipót-hitlevél (...) ellenére a főbírói tisztbe nem mindig a legtöbb szavazatot nyertet erősítik.

2. A Mária Terézia fejedelemnő által kiadott egyezség ellenére a polgári főadó országgyűlési törvény nélkül 8 forintra emeltetett.

3. A városon lakó, polgári birtokokat szerzett *mágnások* a kir. adóra nézve honoratori címe alatt külön osztályzatba tétettek.

4. A város *katonatartással* túlságosan terheltetik. (...)

6. A *zsidóság* szállíttassék el a törvény szerinti helyére vagy a törvény által meghatározandó más helyre, hogy a kereskedés nélküli polgári népnek kárára ne legyen, jogait ne bitorolja.

7. A városi minősített tisztviselők vétessenek fel titkárságra és kir. táblai bíróságra. (...)⁴⁴

A sérelmek felsorolása és megfogalmazása világosan mutatja, hogy az új liberális és a rendi érvelés egyszerre, egymást kiegészítve jelenik meg. A Közönség rendi alapon próbálja kiszorítani az „idegeneket” (nemesek, katonaság, zsidók) a városból, miközben részt kér tagjai, a polgárság számára a főváros jelentette előnyökből. Ez a követutasítás a Közönség mint testület megerősödését és politikai érettségét is mutatja. Az 1830-as évek közepétől a Tanács és a Közönség közötti ellentétek elcsendesednek, mivel az új tanácsstagok főleg a század első felében formálódó Közönség tagjaiból kerülnek ki. Az ellentétet felváltó egységre utal a státútum-vita ellehetetlenülése is az 1834/35-ös országgyűlést követően. A város követői ettől fogva az egységes, biztos politikai háttérrel jelentő városi vezetéssel jelennek meg az országgyűléseken. Az 1843-as országgyűlésre delegált két követ, Méhes Sámuel és Groisz Gusztáv a városvezetés többi tagjával együtt sajátította el az imént vázolt kettős érvrendszer politikában való alkalmazásának a gyakorlatát, és ezzel a sok tekintetben még mindig a zárt város elvei szerint működő erdélyi főváros problémakezelési technikáit gyarapította.

Az 1843-as országgyűlésen nagy vihart kavart beszédében Méhes Sámuel a rendi érvelésre jellemző időfelfogás szerint követelte a köztelherviselést: „hogya az ország vissza akarja nyerni az adó feletti szabad rendelkezési jogát, meg kell ígérnie, hogy minden, aki e haza áldásaiban részesül, annak terheiben is részesüljön ...”⁴⁵ A város belpolitikai életéből merítve Méhes beszédével kortárs példa, a Közönség által megszabott, a Tanács által is elfogadott 1846-os városi rendtartás. A statútum-vita során a Közönség javaslatát a rabok dologra fogásáról, még azzal vetette el a Tanács, hogy ilyen jellegű intézmény még nincs a városban. A rendtartásból kiderül, hogy a város ekkorra már adaptálta a „szelídebb kor szelleméhez” tartozó intézeteket, így a dologházat is.⁴⁶

Az 1843/44-es országgyűlés másik követe, Groisz Gusztáv hamarosan főbíró, majd 1848-ra polgármester lesz. A Magyarországgal való unió során Kolozsvár elveszíti fővárosi rangját, a város lakossága ugyanakkor lelkesen vesz részt a forradalom és a szabadságharc eseményeiben. A magyar történetírásban elterjedt fenti nézetről sajnos nehéz eldönteni, hogy megállja-e a helyét a városi iratok alapján. A Tanács és a Közgyűlés 1848/49-re vonatkozó jegyzőkönyveit ugyanis Kolozsvár polgármestere – s ez mindenképp a túlélési technikák pontos ismeretét mutatja – a szabadságharc bukása után, túlradikalizálódott polgártársainak és saját hivatalának védelmében elégette. Ezzel történeti kutatásunk időhatárát is kijelölte.

A vármegyei modell: város, vidék, főváros

Az erdélyi városok csoportosításának egyik módja aszerint történhet, hogy milyen jogi viszonyban állnak vidékükkel. Kolozsvár a magyar típushoz tartozik, hiszen a területét körülölelő Kolozs vármegyével nem állt sem jogi, sem adminisztratív viszonyban egészen a XX. századig.⁴⁷ Amikor a várost korszakunkban a vármegye alá rendelik (1784–1790, 1850–1861), az mindig egy adminisztratív központosítási reformnak az eredménye, mely nem

veszi figyelembe az erdélyi jogviszonyokat A reform által létrehozott rendszer megalkotójának fizikai vagy politikai halálával meg is szűnik. A város, mint a megyétől független törvényhatóság a kiegyezés utáni közigazgatási rendszerbe is beépül, így lesz két erdélyi város – Kolozsvár és Marosvásárhely – törvényhatósági jogú város. Hiába lett volna a nagyobb szász városoknak lehetőségük, hogy külön törvényhatósággá váljanak, és így a jogi értelemben városnak minősülő települések közé kerüljenek, Brassó, Nagyszében és a többi szász város megtagadta a volt széküktől való közigazgatási elkülönülést, vállalva az alacsonyabb szintű rendezett tanácsú városi rangot.⁴⁸ A szász városok vidékükhez való viszonyukat még akkor is próbálták megőrizni, mikor annak jogi realitása már nem volt, hiszen Brassó, Nagy-Küküllő vagy Szeben megyék már korántsem jelentették azt a jogi-adminisztratív entitást, amit az egységes jogú *universitas* Brassó vidéke, Medgyes, Segesvár, Szeben stb. székei. Az új megyék egy egyre inkább központosított közigazgatási rendszer egységei voltak.⁴⁹ A szász és magyar várostípus közötti különbség tehát túlélte magát az autonóm Erdélyt is.

Kolozsvár a tanulmány elején leírt sikerének egyik fontos tényezője volt, hogy a mindenkori városvezetésnek sikerült a XIX. század követelményei szerint áthangolnia a város karakterét őrző kettős elvet.⁵⁰

- az adminisztratív (kontinentális) kapcsolatok terén végig *független tudott maradni a megyétől*, még akkor is, amikor kénytelen volt a megyeházát befogadni; saját törvényhatóságán belül átörökölte a város polgári (a szó kiváltságos értelmében) politikai és viselkedési hagyományait, melyeket megfigyelhettünk a státútumvita kapcsán;

- a lineáris (tengeri) jellegű kapcsolatok terén az évszázadok óta jól működő kulturális relé szerepet felerősítette, az „erdélyi magyar haza fővárosa” címet a XIX. század első felében kihasználva *nemzeti kulturális központtá* vált önállóságát megtartva. Az új helyzet azonban azzal járt, hogy újabb rétegek vettek részt a

politikai diskurzusból. A státútum-vita elemzése során láttuk, hogy az 1830-as évekre a politikai közvélemény már a kiváltságos polgárok szinte egész körét magában foglalja.

1844 szeptemberében a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Kolozsvárott tartották éves nagygyűlésüket. Ez volt „a gyászos mohácsi vész óta (az) első alkalom, mely a két haza lakosait egy barátságos egyesületbe vonta össze s együtt tanácskozási utat nyitott”.⁵¹ Kubinyi Ferenc alelnök nyitó beszédében magát a gyűlésért áldozatot vállaló várost köszöntötte. (A konferencia résztvevőit a polgárok szállásolták el.) Beszédében felsorolta mindazokat az intézményeket, melyekről Kolozsvár nevezetes. Felsorolását kiegészítve a tanácsi és közgyűlési jegyzőkönyvek irataival, a város karakterét megszabó rétegeket és megnyilvánulási formáikat kapjuk.

Az első csoportba sorolhatjuk a hagyományosan városi-polgári intézményeket, melyek fokozatosan átveszik – ha átveszik – a város új funkciójából származó feladatokat. Ide sorolhatjuk az oktatási intézményeket („királyi lyceum, r. kath. gymnasiumi iskolák, csillagvizsgáló, ref. és unitárius főtanoda, ágostai hitvallásúak köziskolái”), a nyomdákat, az országos kórházat, a polgári társalkodót, a polgári kereskedelmi egyletet, a gazdasági egyesületet, a hírlapokat és a takarékpénztárakat. Jellemző, hogy ez utóbbi alapító szabályzatát azzal küldi vissza a kormány 1837-ben, hogy a tagok közül az alapítók ne zárják ki a nem kolozsvári polgárokat.⁵²

A második csoportba sorolhatjuk a fővárosi funkció ellátásához szükséges intézményeket. Ide tartozik a „a kir. kormányzék, az országház, a nemzeti színház, a zeneconservatorium” valamint a „redout”. A kulturális jellegű intézményeket a Tanács irányítja. Az irányítás során szinte minden esetben megelőzik a tanácsstagok jövedelmi szempontjai a nemzeti érdekeket. Erre példa a német társulat játéka esetében a magyar színházban 1832-ben, amikor ugyanis a Kormánynak kellett figyelmeztetnie Szentkirályi Mihály tanácsost, hogy a színház az országgyűlés törvénye szerint „a nemzeti nyelv pallérozására épített, azt más idegen éppen a

nemzeti színjátszók kárával nem használhatja, ez az ország célja ellen, a fejlődő nemzetiesedés akadályára lenne”⁵³ A tanácsosok ugyanis engedték játszani a német társulatot a magyar színházban, míg a magyar színészek elutaztak, és azok visszaérkezésekor továbbra is szedték a németektől a bérleti díjat, amiről egyébként – a Kormány többszöri kérése ellenére – sosem számoltak el.⁵⁴

A harmadik csoportba vehetjük a fejezetünk elején „idegenek” tekintett rétegek által alapított vagy uralt intézményeket, melyek „a nemzeti casino, a katonai kóroda, az asszonyi jótékony egyesület intézete br. Jósika Jánosné igazgatása alatt” és a vívóiskola. Ezeket az intézményeket nem, vagy csak időlegesen tudja megszerezni a Tanács, ezért megpróbálja akadályozni tevékenységüket, még akkor is, ha van olyan, mely jótékony tevékenységet folytatva a megnövekedett népesség gondjait próbálja megoldani.⁵⁵

A város nem polgári, de a rendi hierarchiába betagolódo rétegét „nem idegenek” neveztük. Ide tartoznak a cigányok, akik felett a városi tanács kegyúri joggal élt, a tanács hagyta jóvá a vajdaválasztást, illetve a tanácshoz lehetett fellebbezni a vajda döntése ellen.⁵⁶ A „nem idegenek” közé azok tartoznak akik nem sértik a polgárok gazdasági vagy politikai érdekeit. Ezek a rétegek leginkább a városba települő szegények, akik szükséges velejárói a népesség növekedésének. A „nem idegenek” a városhoz tartoznak, így annak kötelességeiben, az adófizetésben és a katonaság állításában részt kell venniük. Az 1846/47-es országgyűlés egységesíti minden törvényhatóságra vonatkozóan az újoncozás rendjét. Eszerint minden katonakötelesnek elő kell állnia, hogy közülük sorshúzással eldöntésük ki kerül be az adott törvényhatóság népességszáma alapján meghatározott katonai kvótába. A kolozsvári cigány zenészek és a vajda 1848 január 14-én beadvánnyal fordulnak a városi tanácshoz, melyben kérik a cigány zenekar tagjainak mentesítését a sorshúzás elől, mivel a képzett zenészek esetleges besorozása pótolhatatlan károkat okozna a zenekarnak. A katonaállítást pénzzel kívánják megváltani az addig érvényben lévő módon. Indoklásuk szerint azért nem akarják a zenészeket besoroltatni, „(...) hogy édes

Hazánknak ezen első Magyar fővárosában, az hangászatot – mint csak is kitartó szorgalommal elérhető művészetet – minél magasb állásra emelhessük, és ez anyavárosunk minden rendű, nagy tiszteletű hű polgárainak szeretetöket, pártfogásukat tellesleg megnyerhessük, és művészetünkkel vígságot, és telles megeléglést szerezhessünk.⁵⁷

A státútum-vita kapcsán láttuk, hogyan alakul ki egy polgári közvélemény az 1790-es évektől kezdve, illetve hogyan kerül be a politikai vezetésbe a polgárságnak egy frissen mobilizálódott rétege. A „barna hangászok” levele arra enged következtetni, hogy a politikai közvélemény egyre inkább kiteljesedik, az 1840-es évek végére már a „nem idegeneket” is eléri. A cigányok a városra, mint a magyar kultúra fővárosára hivatkoznak, ahol ők a magyar nemzeti kultúra letéteményesei. Itt természetesen nem a jogi nemzetről és a kiváltságos városról van szó, hanem egy olyan nemzetről és városról, melynek a cigányok is tagjai lehetnek. A város vezetőit tehát meggyőzni gondolják egy nagyobb egységre való hivatkozással, ahová a polgárok is beletartoznak. A város ekkorra tehát a korábban a kiváltságos polgárok autoritását tiszteletben tartó „nem idegenek” számára is kinyílt. Ez a folyamat pedig folyamatos kompromisszumok eredménye volt. A város (közöség/terület), a polgár (kiváltságos/állampolgár) és a birtok (erkölcsi és anyagi/csak anyagi) fogalmak jelentésváltozásának története igazolja a nyíló város modelljét: az átmenet, amit korábban modernizációnak neveztünk egy fokozatos átalakulást jelent, amely a társadalom szereplői közötti sorozatos konfliktusok és kompromisszumok eredménye, így számtalan helyi variánssal bír.

Jegyzetek

1. Erdély XVIII-XIX. századi urbanizációjára vonatkozóan lásd Sonkoly Gábor: Was ist „urban“? - Die transsylvanischen Kleinstädte im 18. und 19. Jahrhundert. Eine statistisch-quantitative Studie in definitorischer Absicht. In: Holger Th. Gräf (szerk.): *Kleine Städte im neuzeitlichen Europa*.

- Berlin, 1997, Berlin Verlag, 25-58.; Sonkoly Gábor: Les petites villes en Transylvanie moderne entre 1750 et 1857. *Cahiers d'Histoire*, XLIII, 1998, n. 3-4, 523-546. Sonkoly Gábor: *Erdély városai a XVIII-XIX. században*. Budapest, 2001. L'Hannattan.
2. Az 1992-es népszámlálás adatai szerint a történeti Erdély területén négy, százezer főnél népesebb város van. Kolozsvár (328 008 fő), Brassó (323 835), Nagyszeben (169 696) és Marosvásárhely (163 625). Ez a négy város élesen elválik a többi várostól, mivel az ötödik város (Beszterce) népessége alig több, mint a Marosvásárhely lakosságának a fele. Lásd *Recensământul populației și al locuințelor din 7 ianuarie 1992*. Vol. I. *Populație - Structura demografică*. București, Comisia Națională Pentru Statistică, 1994.
  3. Beluszky Pál: A polgárosodás törékeny váza. *Tér és társadalom*, 1990. 3-4. sz. 13-56.
  4. Szász Zoltán: Gazdaság és társadalom a kapitalista átalakulás korában. In Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története*, III. köt. Budapest, 1986, Akadémiai, 1604.
  5. Jakab Elek: *Kolozsvár története*. I-VI. köt. Budapest, 1870-1888. III. 487-489.
  6. Jakab Elek: i. m. III. 573-574.
  7. Walker, Mack: *German Home Towns - Community, State, and General Estate (1648-1871)*, Ithaca, 1971, Cornell University Press, 11-33.
  8. Riehl, Wilhelm H.: *Land und Leute*, Stuttgart, 1855, Cotta, 99-118.
  9. Szeffü Gyula: *Magyar történet*, V. köt. Budapest, 1936, 119-120.
  10. Walker, Mack: i.m.13.
  11. Csizmadia Andor: *A magyar városi jog. Reformtörvények a magyar városi közigazgatásban*. Kolozsvár, 1943, 44.
  12. Walker, Mack: i. m. passim.
  13. Jakab Elek: i. m. III. 491.
  14. A város vezetését ellátó Tanács (Városi Tanács) és az azt felügyelő közönség (Közgyűlés, Község, Házak Tanácsa) többféle elnevezéssel szerepel a forrásokban.
  15. Tóth Zoltán: A rendi norma és a „keresztény polgárosodás”. *Századvég*, 1991, 2-3. sz. 93. Kiemelés tőlem.
  16. Walker, Mack: i. m. 13.
  17. Friedrichs így foglalja össze a Tanács szerepét a kora újkori városban: „To harmonize these different interests and prevent factional conflict from getting out of hand was a major obligation of urban government.” Friedrichs, Christopher R.: *The early modern city. 1450-1750*, London, New York, 1995, Longman, 60.

18. A továbbiakban a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei fiókjában őrzött, Kolozsvári Városi Levéltárban (KVL) található Tanácsai Jegyzőkönyvekre (TJ) fogok hivatkozni.
19. KVL. TJ. 1831/971.
20. A birodalmi német városok összehasonlításánál használja Étienne François ezt a megkülönböztetést. Lásd François, Étienne: De l'uniformité a la tolérance: confession et société urbaine en Allemagne, 1650-1800. *Annales ESC*, 1982, nr. 37, 790.
21. A reformátusok számítása szerint a 10660 kolozsvári közül 5267 református, 3757 római katolikus, 850 unitárius és 786 evangélikus. A 12 szenátori hely (886 főre jut egy szenátor) közül tehát egy sem jutna a két kisebb felekezetnek. Végül mind a négy felekezet képviselőjéhez jutott. 5-5 tanácsost kaptak a nagyobb, 1-1-et a kisebb felekezetek. Jakab Elek: i. m. III. 505-506.
22. Uo. 978-980.
23. KVL. TJ. 1831.03.16./914.
24. Friedrichs, Christopher: i. m. 140.
25. *Történeti Statisztikai Közlemények*, Budapest, 1958. Statisztikai Hivatal, 2. évf. 1-2. sz., 101-107.
26. Mindössze egy nemes özvegyet írnak össze Kőhalom székben, illetve egytelkes nemeseket Vajdahunyadon.
27. KVL. Fasc. II. 2384.
28. Jakab Elek: i. m. III. 487.
29. Jakab Elek: i. m. IV. CCCXXV. sz.
30. MOL X 1250
31. Kajtár István: *Magyar városi önkormányzatok (1848-1918)*. Budapest, 1992, Osiris, 32.
32. Szűcs Jenő: *Városok és kézműesség a XV. századi Magyarországon*. Budapest, 1955, 329.
33. Szűcs Jenő: i. m. 330.
34. Szűcs Jenő: i. m. 332.
35. Granasztói György: *A középkori magyar város*. Budapest, 1980, Gondolat, 165.
36. Donáth Regina: Adalékok a XVII. századi Kolozsvár életéhez az Egyetemi Könyvtár egy kézírata alapján. *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* 1. 1962. 163.
37. Jakab Elek: i. m. III. 404.
38. Werbőczy István: *Hármaskönyv*. Budapest, 1897, 379.
39. Walker, Mack: i. m. 34-35.
40. A Tanács indokai a bírói pecsét mellett a következők voltak: 1. legfeljebb három hónap alatt a per gyors lefolyását biztosítja; 2. nem költséges; 3.

Izabella királyné privilégiuma biztosítja, tehát a város szabadságának szerves része; 4. megakadályozza a városban a rendbontást; 5. a repulsióval szemben nem gyengíti az ország általános törvényét, mely szerint mindenki csak a rendi hovatartozása szerinti joghatóság alá tartozik; 6. a nemesek immunitását is sértheti a repulsió.

41. Jakab Elek: i. m. 581.
42. Bölöni Farkas Sándor: *Utazás Északamerikában*. Kolozsvár, 1975. Dacia.
43. Jakab Elek: i. m. III. 584. Kiemelés tőlem.
44. Uo. III. 587-588. Kiemelés tőlem.
45. Jakab Elek: i. m. III. 923.
46. Uo. III. 994.
47. A szász városok szoros kapcsolatban álltak székükkel, míg a székelyek az országgyűlésen széküktől általában függetlenül képviseltették magukat, de a bíraskodás azzal együtt folyt.
48. Edelenyi-Szabó Dániel: Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1928. 6. sz. 668-714.
49. Szász Zoltán: i. m. 1634-1635.
50. A várostörténeti szakirodalom két városrendszer-szervező elvet különböztet meg. A kontinentális vagy adminisztratív során szoros város-hierarchia alakul ki, melyben a városok körül sejtés térrendeződést figyelhetünk meg. Egy ilyen sejt él a saját életét, környezetével laza, főleg adminisztratív kapcsolata van. Mivel gazdasága alapján az önellátásra és csekély számú városi piacra rendezkedett be, itt meghatározó a mezőgazdaság. A tengeri szerveződést ezzel szemben a kereskedelem, sőt a távolsági kereskedelem hívja életre. Az ebben résztvevő városoknak nincs jelentős területi igénye. Kapcsolati hálójuk igen szétágazó és hatalmas területeket képes felölelni. Véleményem szerint a kettős modell túlzottan egyszerűsít, ezért helyesebb a kétféle tér- és társadalomszerveződést egyszerre vizsgálni Kolozsvárott. A kettős modell kritikai bemutatását lásd Bernard Lepetit: *Les villes dans la France moderne (1740-1840)*. Paris, 1988. Albin Michel, c. munkájának bevezetőjében.
51. KVL.TJ. 1844. 987.
52. Österreichisches Staatsarchiv. Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Estensisches Archiv. 59/1. Fol. 14.
53. KVL.TJ. 1832/2936.
54. KVL.TJ. 1831/3142, 1832/7022, 7402, 2936, 740.
55. Csizmadia Andor: *Szociálpolitika a reformkori Kolozsváron*. Kolozsvár, 1943. EME.
56. KVL.TJ. 1831/176, 222, 584, 658.
57. KVL.TJ. 1848/198.